

1914-re a kormányzat külön törvényt készített elő az ellenőrzés új formáinak a bevezetésére, a burzsoázia azonban ekkorra már olyan erős volt, hogy ezt meg tudta akadályozni.

A. P. Korelin: „Az oroszországi hitelszövetkezetek tagjainak szociális összetétele a századfordulón” számos részadattal kénytelen operálni, mert ilyen jellegű összefoglaló statisztikák nem készültek. Azt erősen valószínűsíti, hogy a tagság legnagyobb része a parasztok közül került ki, de a vagyonosabbak közül, hiszen bizonyos hitelképesség volt a szövetkezeti tagság előfeltétele. A részadatok szerint persze a tagok vagyoni helyzete eléggé változó volt, a takarékszövetkezetekben kétségtelenül több volt a vagyonos. Egy 1911 végén készített országos ankét a szövetkezetek növekedését mutatta, de azért, mert csak a jól működő egységeket vették számba. A tehetősebb parasztok kevésbé vették igénybe a szolgáltatásokat, mert az elérhető hitel eléggé alacsony volt, a szegények viszont egyáltalán nem vehették igénybe. A vezetés a kulákok kezében volt. Egészében kétségtelenül a szövetkezeti hálózat a kistermelők széles körét vonta be és elősegítette a tőkés termelés bővülését, a gazdaságok bekapcsolódását a kapitalista rendszerbe.

Az utolsó három tanulmány a társadalmi kérdéseken túl politikai és ideológiai szférákra is kitér. V. Ja. Groszul: „Orosz-balkáni forradalmi kapcsolatok a nyugat-európai országokban 1883—1895” három svájci és franciaországi központ, a zürichi szocialisták, az ún. balkáni konföderáció és a párizsi szláv társaság tevékenységét vizsgálja fel, ezen belül különösen Plehanov szerepét a balkáni, elsősorban bolgár forradalmárok nevelésében. A kérdést eddig kevésbé kutatták, még sok a teendő. G. I. Scsetyinyina: „Az 1880-as évek 1890-es évek elejének forradalmi publicisztikája az orosz parasztság helyzetéről” a marxisták és a narodnyikok vitáit elemzi, de egyúttal arra is rámutat, hogy a parasztok helyzetének a javítása, az éhínség elleni harc kérdésében egyetértettek ideológiai nézeteltéréseik ellenére. N. N. Novikova: „N. G. Csemisevszkij Mit tegyünk a regényének prototípusairól” úgy látja, hogy az újabb elképzelések a regényhősök mintáiról nem igazolódtak be, tehát vissza kell térni a hagyományos felfogáshoz, amely Csemisevszkij harati körében találta meg őket.

Az illusztris szerzőgárdát felvonultató kötet nemcsak eredményeivel önmagában, hanem a témát és az értékelést illető észrevehető hangsúlyeltolódásaival is méltán megérdemli a figyelmet.

Niederhauser Emő

V I BOVUKIN

FORMIROVANIE FINANSZOVOGO KAPITALA V ROSZSZII. KONEC XIX V. — 1908 G.

(A finansztőke kialakulása Oroszországban a 19. sz. végetől 1908-ig)

Izd Nauka, Moskva, 1984. 287 o.

Valerij Ivanovics Bovukin a SZUTA Szovjetunió Történeti Intézetének osztályvezetője (a könyv maga is az intézet kiadásában jelent meg) és a moszkvai egyetem tanára, a kapitalizmus-korabeli oroszországi gazdasági fejlődés egyik legkiválóbb, nálunk is ismert szakértője. Ez a munkája egy korábbi könyvének a folytatása, amely az előzményeket tárgyalta. A könyv igen széles körű adatgyűjtésre épül. A levéltári anyagot, olykor egyes vállalatokig lemenően (vagy pontosabban azt, ami megmaradt) éppúgy feldolgozta, mint a korábbi statisztikai kiadványokat, egy 1941-ben elkészült, de a háború miatt már kiadásra nem került utólagos statisztikai feldolgozást, sőt — a francia tőke szerepére való tekintettel — néhány francia pénzintézmény levéltárában is kutatott. Ugyanakkor erősen felhasználta a sajtót, elsősorban az üzleti körök lapjait. Ez a

széles forrásbázis, az egyes forráscsoportok lakúnái ellenére lehetővé teszi Bovikin számára a problémakör elemzését és alapvető következtetések levonását.

Az eléggé terjedelmes bevezetőben Bovikin a kérdés eddigi szovjet irodalmát tekinti át: az 1920-as években a monopóliumok létrejöttét a külföldi kapitalizmus hatásával magyarázták, később Ljascsenko emellett a hazai tőkének is tulajdonított szerepet. A külföldi behatás tételével az 1940-es évek végétől már szakítottak, sok forrásanyag került publikálásra, de azután csökkent a téma iránti érdeklődés. Sok vitát váltott ki a lenini meghatározás az orosz imperializmus katonai-feudális jellegéről, holott ez csak a cárizmusra vonatkozik, az imperializmus Oroszországban nagyjából olyan volt, mint a nyugati országokban. Azt a felfogást, amely az oroszországi imperializmus sajátosságait az oroszországi gazdasági élet egészeinek a sajátosságától elválasztja azon az alapon, hogy Oroszországban több termelési mód (uklad) állt fenn egyszerre, Bovikin elveti. Kutatásait az 1900-as évtizedre koncentráta, mert ez a legkevésbé felderített.

Az 1. fejezet az ipari termelés növekedését és koncentrációját vizsgálja részletes táblázatokkal, ágazatonként is és grafikonokkal, amelyek egyértelműen mutatják az A-szektor gyorsabb növekedését. Minthogy az alapul vett adatok a termelés értékét jelzik, Bovikin ezt a megtermelt mennyiséggel is összevetette, saját számításai alapján, ezek az áringadozások miatt néhol igen erős eltéréseket mutatnak, zömmel az érték gyorsabb növekedését a volumennél. Az ágazatonkénti vizsgálat azt mutatja, hogy a válság más és más időpontokban jelentkezett a század első éveiben, 1903-ra már megindult a kilábalás a válságból, az 1905—6-os visszaesés után megint nőtt a termelés 1907-től. Az 1904—8 közti emelkedés 3/4 részben a B-szektor növekedéséből adódott. Az 1890., 1900. és 1908. évi korabeli összeírások alapján a koncentrációra vonatkozólag is számos adatot hoz a szerző, az ágazatonként és a területi megoszlás szempontjából is nagyon egyenlően volt. Az egyes üzemekre vonatkozólag alig vannak még kutatások, ezért ilyen mélységben nehéz a statisztikai átlagokon túljutni. Az azonban megállapítható, hogy a kis- és középzüzmek nagy számának a fennmaradása ellenére az 1890-es évtizedben a nagyüzem már felülkerekedett, és így a következő évtizedben a legnagyobb üzemek szerepének további növekedése már a szerves belső fejlődés következménye.

A 2. fejezet a részvénytársaságok fejlődését kíséri figyelemmel. A kétféle forma, a „kereskedőház”, ahol a tagok egész vagyonukkal feleltek, és a szokványos részvénytársaság jogi különbsége gazdasági szempontból nem vont maga után nagy eltérést. Az egyik inkább a koncentrációt, a másik a centralizációt növelte. Az utóbbi forma aránya az adott időszakban megnőtt, különösen egyes iparágakban, de a személyes cégek szerepe továbbra sem volt elhanyagolható. Két korabeli forrás alapján érdekes számadatokat állított össze Bovikin az egyes vállalatok közti személyi összefonódás vonatkozásában, az 1896—1902 közti évekre. 1900 után a részvénytársaságok növekedése már nem volt olyan gyors, a legnagyobb a kereskedelemben és a hiteléletben, a selyemfeldolgozásban volt az arányuk, a legcsekélyebb a bányászatban, olajiparban és az ásványok feldolgozásában. Itt sok adatot hoz Bovikin egyes vállalatokra, elsősorúan a saját alapján, amely a külföldi tőke részvételéről is sokat ír. Számos részvénytársaság ugyan tönkrement, üzeimeik azonban nem szűntek meg, hanem mások kezébe kerültek, vagy a társaságok egyesültek.

A 3. fejezet a külföldi tőkebefektetésekre hoz megint részletes, táblázatokba foglalt adatokat. Bovikin végeredményként azt állapítja meg, hogy a század elején a működő tőke egyharmada volt a külföldi. Ezen belül az első helyen a belga társaságok álltak, azután a velük szorosan összefonódó franciák, harmadik helyen az angolok, bár számuk lényegesen kisebb volt a franciáknál és csak utánuk következtek a németek, ezek is jórészt az 1860—80-as években jöttek létre. 1900 után a külföldi tőke nagyjából már nem önálló társaságokat és vállalatokat hozott létre, hanem bekapcsolódott a meglévő hazaiakba. A külföldi tőke szerepe nem volt meghatározó, egyedül a vasútépítésben tette ki a működő tőke kétharmadát. A külföldi tőkével működő vállala-

latok általában csak akkor dolgoztak eredményesen, ha a hazai tőkével együttműködtek. A válság miatt 1899—1903 közt csak csekély hanyatlás állt be.

A 4. fejezet a monopóliumok létrejöttét világítja meg, nagyjából megerősítve sok adattal a nagy vonásaiban eddig is ismert képet. Bovikin a sajtó adatait gondosan egybevetette a levéltári forrásokkal, úgy látja, a két adatforrás közt sehol sincs lényeges eltérés. A szénbányászatban, a kőolajkitermelésben, a vaskohászatban és -feldolgozásban (sínyártás), a rézfeldolgozásban, a gépgyártásban, a villamos és vegyi iparban meg az agyagiparban voltak a legerősebbek, továbbá a cukoriparban. A textiliparban a monopóliumok kialakulása kevésbé érhető tetten. Persze a kutatásnak itt erős korlátja a levéltári anyag hiányos volta. Az eléggé egyértelmű, hogy a folyamat gyorsabb volt az A-szektorban, továbbá, hogy az egyesülések elsősorúan az értékesítés monopolizálására jöttek létre, jóval kevésbé a termelés területén. A 49. táblázat (235. o.) jó időrendi áttekintést ad 1899—1908 között az évente létrejött kartellekről és egyéb szervezetekről. Ami a bankok részvételét illeti, arra nézve Bovikin szerint még mindig I. F. Gingyin 1948-as könyve a bankrendszerrel és a mérvadó, a bankok tényleges részvétele forrásanyag hiánya miatt nem állapítható meg, 1906-ig mindenesetre óvatos magatartást tanúsítottak.

Nagyon rövid összefoglalójában a szerző úgy látja, hogy két tendencia volt az uralkodó, az egyik a mintegy természetes kiválasztódás, amely a nagy, sőt egészen nagy üzemek számát növelte, és a másik, amely az értékesítés terén igyekezett megegyezésekkel a konkurenciát tompítani. Ez az utóbbi vált az uralkodó tendenciává a monopóliumok kialakulásának a folyamatában. A korszak végére jelent meg a termelés monopolizálására irányuló törekvés. A századelő válsága a bankok tevékenységét is súlyosan érintette, mintegy befagyasztotta részvételüket az iparban. Az említett második tendencia 1908 után erősödött fel, de ez már más téma. Remélhető, hogy az éleslátású szerző most már ezen a korszakon dolgozik.

Bovikin a bevezetőben hosszan érvelt amellett, hogy az oroszországi gazdaságot egységben lehet csak értékelni. Nyilvánvaló, ebben messzemenően egyet lehet érteni vele. De épp ez az egységes látásmód mutathatja majd meg még jobban, hasonló mélységű és alaposágú kutatások nyomán, milyen volt az oroszországi gazdaság fejlődési szintje és jellege az első világháború előtti években. Mihamarább ilyen jellegű szintézist szeretnénk olvasni Bovikin tollából.

Niederhauser Emő

ROSEMARY MILWARD

A GLOSSARY OF HOUSEHOLD, FARMING AND TRADE TERMS FROM PROBATE INVENTORIES

(A hagyatéki leltárakban előforduló, háztartással, gazdálkodással és kereskedelemmel kapcsolatos kifejezések szótára)

Published by the Derbyshire Record Society — Chesterfield, 1986. Third corrected issue

Hirtelenjében Torockó jut az ember eszébe, amikor ezen, már ötödik lenyomatban megjelent angol munka előszavában a Derby megyei Chesterfieldről olvas. Chesterfield a korai korban kis mezőváros volt. Fő iparágai közé a bőrcserzés, fémfeldolgozás, a szövés és kelmefestés tartoztak. A kézműipar és bányászkodás mellett a mezőgazdasággal való kapcsolat is erős volt, hiszen állatokat szinte minden mesterember is tartott. A mészárosoknak s más tehetősebbeknek a környéken földjeik, kisebb-nagyobb állatállományuk volt, a boltosok a szomszédos településeken is nyitottak üzleteket. Sokaknak volt érdekeltsége az ólombányában, kereskedőktől az olvasztárokig, fuvarosoktól a módosabb özvegyasszonyokig.